

СРЕДЊОВЕКОВНЕ УГАРСКЕ БИБЛИОТЕКЕ

Апстракт: У раду се даје преглед најважнијих угарских средњовековних библиотека. Од оне најстарије, у опатији у Панонхалми, као и оне из византијског манастира у Банату, долази се до најважније – „Корвине”. Ову библиотеку основао је краљ Матија Корвин (1458–1490), у чије време ренесанса долази у Угарску. Библиотека названа по његовом хуманистичком имену „Корвина” била је највећи центар хуманизма и ренесансе, као и писане речи оновремене Угарске. Други важни центри налазили су се при епископским и архиепископским катедрама. У питању су биле библиотеке у Острогону, Печују, Вацу, али и Бачу, где ју је основао калочко-бачки архиепископ Петар Варади. Од других ренесансних личности које су биле библиофили, биће речи о острогонском архиепископу Јовану Витезу, те печујском епископу Јанусу Панонијусу. У Срему пак зна се за библиотеку манастира Свете Марије на Петроварадину. На крају средњег века и српска писана реч је стигла у Угарску и тиме обогатила сазнања о историји средњовековних угарских библиотека. У том смислу се посебно истиче библиотека манастира Крушедола.

Кључне речи: Угарска, средњи век, библиотеке, Матија Корвин, Крушедол.

Средњовековна Угарска била је међу кључним чиниоцима регионалне политике на Балканском полуострву и у југоисточној Европи. Имала је значајну улогу у историји средњовековних српских земаља, како Србије тако и Босне. Због тога је од изузетног значаја угарску средњовековну историју приближавати из низа аспеката, а један од њих је свакако и културна историја. Језичка баријера, као и недовољна доступност извора и старих и ретких књига учинили су да се о појединим сегментима богате угарске средњовековне културне историје прилично мало зна. То се односи и на библиотеке. Највише библиотека потиче из времена ренесансе, нарочито у доба владавине краља Матије Хуњадија Корвина, и на тим библиотекама ће бити највећи акценат. Поред краља, библиотеку су имали најугледнији хуманисти Угарске, по правилу високи црквени достојанственици школовани махом у Италији. У наредним редовима свакако неће моћи бити описана свака библиотека нити преостали књижни фонд иједне од њих, али ћемо настојати да пружимо један што је могуће целовитији преглед, који би укратко показао развој књижне културе у Угарској од досељавања Мађара па све до пада под османску власт.

Ширење књижне културе текло је паралелно са христијанизацијом Угарске. Извесно је да су главни носиоци ширења књиге били бенедиктинци који су у својим манастирима од најстаријих времена чували бројне кодексе. Најстарија и најугледнија бенедиктинска опатија у Угарској била је Панонхалма, основана још 996. године у време угарског владара (великог) кнеза Гезе.

¹ boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

Аутор је редовни професор Универзитета у Новом Саду. Бави се историјом средњег вијека. Илустрације додате накнадно, нису дио ауторског текста. – Напомена ур.

Слика 1. Угарски краљ Матија Корвин (1443–1490) основао је једну од најљепших и најраскошних дворских библиотека. Вињета с његовим ликом у књизи: Marlianus Mediolanensis: *Epithalamium* (Волтера, Библиотека Гуарначи).

Преузето са сајта Bibliotheca Corviniana digitalis <https://corvina.hu/hu/cimlap/>.

Он је владао до 997. године и имао је наследника у лику Вајка, који се неколико година потом и крстио, те крунисао за првог угарског хришћанског краља као Стефан I (Рокаи и др., 2002, стр. 21–34).² Из времена угарског краља Ладислава Светог, прецизније 1082–1083. године, потиче један инвентар опатије у Панонхалми. У њему се налази и први сумарни попис књижног фонда који се чувао при овом угледном манастиру.

Ево исечка из једне повеље која сведочи о библиотеци и о томе шта се у њој налазило:

VI. Missales. I. Bibliotheca. III. Nocturnales. III. Antiphonaria. III. Graudalia. II. Sequentiales cum trophis. III. Bapstisteria. III. Collectarii. III. Ymnarii. II. Regule. unus super regulám. II. leccionarii. I. Breviarius. III. Omelie. II. libri sermonum. I. Collationes. II. Passiona 1 liber Sententiarum. Actus apostolorum. liber Prosperi de activa et contemplativa vita. et Isidorum. Ordo Amalarius. Pastoralis. Dialogorum. Epistole pavli. II. Moralia iob. Scintillarium. Interrogatio petri. Invective ciceronis. lucanus. II. Donáti. Genesis seduli. III. Catones. Paschasius. Vita sancti martini. Vita patrum. Psalterium gallicanum. ebraycum: grecum. Sermo sancti augustini (Csapodi, 1957, p. 4).

Из овог пописа види се да нису биле заступљене искључиво богослужбене књиге. Додуше, и међу њима има занимљивих примерака, као што је хебрејско-грчки *Псалтир* и још један, који је *gallicanum*, што би могло да сугерише порекло из Француске. Свакако да би било занимљиво да се и то проучи, али недостатак самих књига, од којих ниједна није сачувана, доста ограничава. Ту су, као што се види, и беседе Светог Августина, житије Светог Мартина и бројне богослужбене и друге црквене књиге, те богословска и светоотачка дела.

² О историји ове опатије в. (Erdélyi, 1902, pp. 39–55) и (Pannonhalma, 1996). Наравно, постоји и велика литература на мађарском, али овај преглед на немачком је добра упута за све који не користе литературу на мађарском језику.

Добро је познато да су у средњовековној Угарској функционисали и бројни византијски манастири.³ Један од њих је био и на тлу данашњег Баната у Оросламошу (данашње Банатско Аранђелово). Првобитно се тај манастир, изгледа посвећен Светом Ђорђу, налазио у Марошвару, али га је одатле преселио бенедиктински монах Герхард/Гелерт. У питању је једна од најистакнутијих личности раног хришћанства у Угарској и први епископ Чанада. Он је на том трону седео од 1030. године, када је установљена ова епископија, која је током средњег века обухватала и готово читаво подручје данашњег Баната, како оног који данас припада Србији тако и румунског дела, те оног малог простора Баната који је и данас у Мађарској.

Но, вратимо се на основну тему нашег излагања. Речени бенедиктински монах Гелерт био је за своје доба ванредно образован човек иза кога је остало само једно сачувано и данас познато дело, под насловом *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*, иако су готово сви проучаваоци његовог дела убеђени да их је морало бити знатно више. У науци постоји мишљење да је сам Гелерт, будући пореклом Венецијанац, знао можда и грчки језик, те да је читао и неку другу верзију Библије осим Вулгате, што би имплицирало опет грчку верзију Светога писма. Постоји и мишљење, додуше за њега немају неке директне потврде, да је Гелерт своје образовање стекао при црквеним библиотекама у Венецији, али и у Чанаду, као и византијским манастирима Марошвару и Оросламошу. Проучаваоци његовог дела *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* налазили су и непосредне контакте са делима византијског богословља и књижевности. Примера ради, приметан је утицај дела Псеудо-Дионисија Ареопагите, византијског неоплатонског философа и теолога из 5–6. века, додуше врло рано преведеног на латински језик. Гелерт је могао да користи још нека дела византијских учењака и, због свега тога, постоји претпоставка да је чанадска епископија брзо по оснивању имала своју библиотеку, али да су је поседовали и византијски манастири у Марошвару и Оросламошу, те да су могли и извршити неки уплив у мисао и дело бенедиктинског мисионара Гелерта.⁴

Као што је на почетку и сугерисано, врхунац развоја библиотека у средњовековној Угарској јесте доба владавине краља Матије Корвина (1458–1490), прецизније, везано је за његов други брак са Беатрисом Арагонском. Да би се разумео настанак и развој ренесансе у Угарској, па самим тим и библиотека, потребно је схватити шири међународни контекст догађаја. Наиме, после смрти своје прве супруге, чешке принцезе Катарине Подјебрад 1464. године, Матија Корвин је желео да ступи у други брак. Испрва је хтео да се ороди са Хабзбурзима и на тај начин превазиђе непријатељство са немачким царем Фридрихом III, са којим је водио бројне ратове. У тим сукобима учешће су узимали, на Матијиној страни, и српски великаши. Међутим, цар Фридрих III Хабзбуршки не само што није желео династичко повезивање са Хуњадијевцима већ је отворено радио на томе да краљ Матија Корвин не добије ниједну немачку принцезу за своју другу супругу. Угарском краљу се срећа, међутим, осмехнула са Медитерана. Феранте (Фердинанд) Арагонски,

³ О њима в. Стојковски, Б. (2019). Византијски манастири у средњовековној Угарској. У: Д. Бојовић (ур.), *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен архимандриту Дионисију (Паншелићу), духовнику манастира Светог Стефана у Лишовцу, поводом седам деценија његове монашке службе*. (115–137). Ниш: Центар за црквене студије; Стојковски, Б. (2022). The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited. In: D. M. Istrate, D. I. Muresan & G. T. Rustoiu (Ed.), *Christianization in Early Medieval Transylvania. A Church Discovered in Alba Iulia and its Interpretations*. (264–282). Leiden-Boston: Brill.

⁴ Ово питање је детаљније елаборирано у *Latin classics in medieval Hungary: eleventh century* (Nemerkenyi, 2004, pp. 83–90) са доста богатом библиографијом. Претпоставке изнете у овом параграфу су заправо сумирана истраживања која смо раније публиковали (в. Стојковски, 2020, стр. 138). Уп. нап. 1 са упућивањем на литературу о Гелерту.

Слика 2. Chrysostomus: *Homiliae* (Будимпешта, Национална библиотека Сечењи).

Слика 3. Theophrastos: *Historia plantarum* (Будимпешта, Универзитетска библиотека, Универзитет Еотвос Лоранд).

Слика 4. Cicero: *Orationes VII ad Verrem* (Будимпешта, Универзитетска библиотека ЕЛТЕ).

Слика 5. Silius Italicus: *De secundo bello Punico libri XVII* (Будимпешта, Универзитетска библиотека ЕЛТЕ).

Преузето са сајта Bibliotheca Corviniana digitalis <https://corvina.hu/hu/cimlap/>.

краљ Сицилије, будући да је био ванбрачни краљевски син, био је избегаван од стране других владарских кућа приликом склапања династичких бракова. Стога је и његова 23-годишња кћер Беатриса била неудата, што је прилично необично за средњовековну епоху. Тако је дошло до повезивања арагонске династије са Сицилије и Хуњадијеваца у Угарској, а Беатриса је, према угарским обичајима, свечано крунисана у Стоном Београду, где је обављен и обред венчања. Посведочено је у изворима да је свадбено весеље трајало недељу дана и да је прослава била веома луксузна и помпезна.⁵

⁵ О краљу Матији Корвину постоји обиље литературе. Основно о овим догађајима в. (Рокаи и др., 2002, стр. 166–167).

Долазак краљице Беатрисе Арагонске у Угарску означио је и почетак културног препорода земље и, пре свега, почетак развоја хуманизма и ренесансе у држави.⁶ Бројни хуманисти, уметници, али и научници долазе у Будим на двор краља Матије Корвина и краљице Беатрисе Арагонске. Већина их долази директно из Италије, или са Јадрана, првенствено из Дубровника, који је био под јаким италијанским утицајем. Међу њима треба истаћи Галеота Марција, књижевника из Нарнија, који је писао апологетска дела у част краља Матије, затим Антонија Бонфинија из Асколија, историчара и хроничара времена Матије Корвина. У Угарску је стигао и сликар Филипо Липи, те минијатуристи, од којих су најбитнији један Дубровчанин по имену Феликс Петанчић и један Фирентинац који се звао Атаванти Атаванте. Осим њих, и доста музичара, свирача, жонглера и других уметника је дошло у Угарску и дало замах културном развоју земље, али и свеопштем богаћењу највиших слојева друштва (Рокаи и др., 2002, стр. 167–169).

Једна од директних последица развоја ренесансе у Угарској јесу и библиотеке, од којих је најпознатија наравно „Corvina”. У ствари, ради се о библиотеци коју је основао краљ Матија Корвин и по његовом хуманистичком имену је и добила такав назив. Кодекси, то јест књиге које су се чувале у овој библиотеци, такође се због њега називају корвине. Ова библиотека налазила се у Будиму и имала преко 2500 књига, на челу са библиотекарком Тадеом Уголетом, који је дошао из Италије. Краљ Матија Корвин је послао писмо председнику Римске академије Помпонију Летусу 1471. године, где спомиње набављање књига за своју библиотеку. Али припремање књижног фонда почело је много раније. Већ између 1464. и 1466. године у библиотеци се налазила *Елеџа*, чији је аутор Антоније Констанције из Фана, као и *Quare Christiani traduntur in manibus paganorum et Thurcarum*, коју је написао Христифор, иначе картузијански монах. Ова потоња је занимљива за историчаре као прави споменик епохе јер се ради о делу које је посвећено Турцима у време када су они увелико покуцали на врата средње Европе. Потом, 1467. године Андрија Панонац (Панонијус, како је себе назвао), иначе хуманиста из Фераре, поклања краљу своју књигу, а исте године у Фиренци су преписане још три књиге које су донете у Будим. Видимо, дакле, да је од почетка библиотека „Корвина” била умрежена са највећим хуманистичким центрима. Иако постоје различите претпоставке, рачуна се да је у краљевој библиотеци било између 2000 и 2500 кодекса и штампаних књига.⁷

Турско освајање средњовековне угарске краљевине значило је и крај развоја ове државе, али и библиотеке. Иако је Будим коначно пао тек 1526. године, војска султана Сулејмана Величанственог је након победе на Мохачу кренула на Будим, те похарала краљевску палату, а неке од књига су чак однете у Топкапи палату. Сама „Корвина” престала је да постоји. Из ове библиотеке преостало је данас 170 књига, то јест кодекса. Они се налазе у библиотекама широм света, од Националне и свеучилишне књижнице у Загребу, где се налази преписано једно дело Светог Хиларија Пиктавијског, ранохришћанског апологете, па преко књига у Топкапи сарају и библиотекама дилем Европе, Велике Британије и САД. Ту су се налазила дела Платона, Птолемаја, Тацита, Ливија, Плинија Старијег, као и других римских и грчких класичних аутора. Не треба заборавити да су управо они били

⁶ О ренесанси у Угарској постоји доста литературе међу којом издвајамо само неколико дела, дакако на мађарском језику: Menyhért, E. (1899). *A Kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta: Kovácsévits Ottó nyodája; Kardos, T. (1955). *A magyar humanizmus kora*. Budapest: Akadémiai Kiadó; Kardos, T. (1961). *Renaissance Magyarországon*. Budapest: Szépirodalmi; Kulcsár, P. (1977). *Humanista történetírók*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. Без обзира на чињеницу што су сва ова дјела изашла релативно давно, и даље представљају незаобилазну литературу за изучавање феномена ренесансе и хуманизма у средњовековној Угарској.

⁷ О историји и развоју библиотеке в. (Csapodi, 1992, pp. 7–28; Dillon Bussi, 2001, p. 295; Mikó, 2002, pp. 123–138). Детаљнија библиографија в. (Csapodi, 1976, pp. 39–50).

Слика 6. Cassianus: *De institutis coenobiorum* (Париз, Национална библиотека Француске).

Слика 7. Ptolemaeus: *Geographiae libri VIII* (Париз, Национална библиотека Француске).

Преузето са сајта Bibliotheca Corviniana digitalis <https://corvina.hu/hu/cimlap/>.

највећа инспирација хуманистима. Свакако је било прегршт примерака Библије и других црквених књига, од којих се неке издавају својом лепотом и раскошним илуминацијама и илустрацијама. Од дела црквених отаца ту су списи Јована Златоустог, Василија Великог, Августина, Јеронима и многобројних других. На бројним књигама се посебно види сва раскош ренесансне уметности и књиге у доба краља Матије Корвина. И његови лични историчари и писци, попут Антонија Бонфинија или Петра Ранзана, своја су дела давали у ову библиотеку. Часни Беда, Агатија, али и аутори попут Бокача, као и коментари на Птолемаја арапског учењака Али ибн-Радвана, дакако у латинском преводу, само су неки значајнији чија су дела, након што су преписана или штампана, доспела у библиотеку краља Матије Корвина.⁸

Поред краља, и краљица Беатриса је имала своју библиотеку. Њени кодекси се најбоље познају по арагонском грбу који се често налазио са њима. Тако је Агатијино дело о Јустинијановим ратовима које се налазило у краљичином поседу имало арагонски грб, док је примерак који је пописан међу корвинама имао краљев грб. Слично је и са преписима дела Региомонтануса, Курција и његове *Историје Александра Великог*, а неке од књига краљица је вероватно донела из Напуља. На примерку Курција, што је посебан куриозитет, налази се посвета Висариону, који је био некадашњи никејски митрополит и један од присталица Фирентинске уније 1439. године, који је избегао у Италију и постао кардинал. Курцијево дело краљица није добила на поклон него га је дала сачинити за себе. Краљица је имала у свом поседу још доста књига, а у науци се зна за 25 преосталих примерака – од

⁸ О кодексима и књигама из библиотеке в. Monok, I. (2005). *A holló jegyében: fejezetek a corvinák történetéből* szerk. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Књига има и италијанску верзију, не у потпуности исту Milano, E. et al. (2002). *Nel segno del corvo: libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. Modena: Il Bulino. Најзначајније је ипак дело Csapodi, C. (1976). *Bibliotheca Corviniana*. Budapest: Corvina; Magyar Helikon са пописом свих претпостављених списа из библиотеке, описом и литературом о свакој од корвина (стр. 111–465). На енглеском језику постоји изузетан преглед (не сасвим идентичан поменутом мађарском оригиналу) Csapodi, C. (1973). *The Corvinian Library: History and Stock*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Скрећемо пажњу и на сајт Bibliotheca Corviniana digitalis <https://corvina.hu/hu/cimlap/>, где се могу видети безмало све корвине, са богатом библиографијом, али и историјом библиотеке. Сајт је двојезичан (мађарски и енглески) и стално се ажурира.

неколико псалтира, преко Вергилијевих и нарочито Цицеронових дела, до Бонфинијевог списа о краљичином мужу краљу Матији Корвину и хронике Јована Туроција (Csaba, 1964, p. 201–224).

Јован Витез од Средне (око 1408–1472), острогонски архиепископ, био је један од најзначајнијих хуманиста. Као најважније црквено лице Угарске, осим великог хуманистичког и ренесансног образовања, имао је и богату библиотеку, али је и уопште био човек који је оставио великог трага на културу и уметност Угарске у својој епохи.⁹ Колико је он био угледни хуманиста свога времена, сведочи и чињеница да је Георгије Трапезунтски, византијски учењак и хуманиста који је пребегао у Италију, свој превод једног дела Василија Великог посветио баш надбискупу Јовану. У Витезовој библиотеци у Острогону се налазио и примерак дела још једног грчког хуманисте, Јована Аргиропула, који је стварао у Фиренци на двору Медичијевих и преводио Аристотела на латински језик. Јован Витез се дописивао са печујским епископом Јанусом Панонијусом, још једним великим хуманистом, о чијој ће библиотеци бити нешто касније речи, као и са другим угледним угарским и италијанским хуманистима. Из тих писама сазнаје се да је његова библиотека била врло богата те да ју је опскрбљивао како за своје личне потребе тако и за цркву, то јест острогонску катедралу, првостолну цркву Угарске. Од преосталих кодекса најпознатији је Ливијев, богато илустрован сликама ликова античких митова – Херкула, Тритона и других. Ту су и омилије Светога Лава Великог, које је сам Витез започео редиговати у Острогону и завршио у Великом Варадину. Као и други хуманисти, и Јован Витез је брижљиво сабирао и примерке и преписе дела античких аутора. Тако је и из острогонске библиотеке преостало неколико књига Јеронимових, Плинијевих и Тацитових дела (Fraknoi, 1878, pp. 1–21; Csapodi, 1987, pp. 53–54; Csapodiné, 1990, pp. 39–40).

Слика 8. Livius: *Historiarum decas III* (Њујорк, Народна библиотека).

Слика 9. Cicero: *Epistolae ad familiares* (Дрезден, Саксонска државна и универзитетска библиотека).

Преузето са сајта Bibliotheca Corviniana digitalis <https://corvina.hu/hu/cimlap/>.

⁹ О његовом доприносу култури в. зборник радова који је преведен и на енглески језик Földesi, F. (Ed.). (2008). *A Star in the Raven's Shadow. János Vitéz and the beginnings of humanism in Hungary*. Budapest: National Széchényi Library.

Јован од Чесмице, познат као Јован/Иван Чесмички, а свакако најпознатији по свом хуманистичком имену Јанус Панонијус (1434–1472), био је још један веома угледни и образовани хуманиста. Потписао је из крижевачке жупаније, а школовао се у Великом Варадину и у Италији. Био је члан краљевске канцеларије и епископ Печуја, једне од најугледнијих и најстаријих епископија у Угарској. Као ванредно образован хуманиста, слично свом ујаку Јовану Витезу, сакупио је и књиге, те је паралелно текла његова политичка и хуманистичка каријера. Осим што је био велики библиофил, био је свестрани писац и посебно песник. Његова поезија представља бисер ренесансне књижевности у Угарској, али и целој Европи. Дакако, за своју поезију налазио је класичне узор, нарочито код римских песника. Што се његове библиофилске делатности тиче, о томе се сразмерно мало зна. Он није остављао записе на књигама, нити, попут његовог ујака или других хуманиста, можемо видети неки грб или шта друго што би указивало на то да је одређена књига припадала библиотеци печујскога епископа Јануса Панонијуса. Од књига за које се поуздано зна да су му припадале, већи број је на грчком језику. Међу њима се издваја једно четворојеванђеље, које је Јанус добио од свог пријатеља и рођака Петра Гаразде, који му га је донео из Италије. Од књига на грчком постоји и један кодекс који садржи Ксенофонтова дела, а сачуван је један грчко-латински и латинско грчки речник који су припадали Јанусу Панонијусу. Он је следио својеврсну академску и интелектуалну моду тога времена, а то је да се учи грчки. Знање овог језика је замрло још у раном средњем веку на западу, али је ренесанса побудила интересовање да се поново крене учити овај језик. Јанус Панонијус је очигледно, судећи према остацима из своје библиотеке, томе био врло посвећен. Био је довољно вичан грчком, да је могао да преводи Плутарха, Демостена, те чак и Хомера, као и још неке прозне писце, па је сачуван и један кодекс који је био у његовом власништву и који садржи управо преводе. Данас се ова књига чува у Лајпцигу. У библиотеку Корвину дошао је и један кодекс Диодора са Сицилије, на грчком језику. Оригиналано је припадао баш Јанусу Панонијусу и био похрањен у његовој библиотеци (Csapodi, Tóth & Vértesy, 1987, p. 55).¹⁰

И други угарски хуманисти су имали богате библиотеке, које су се махом налазиле при каптолима, као што је, примера ради, у Вацу. Ренесанса је у Угарској заиста утицала на развој књижне културе, а црква је била првенствено установа која је и ширила писменост и културу читања књиге. Штавише, скоро па сви библиофили били су црквена лица, уз тек понеке изузетке. И при каптолима значајних манастира у Угарској постојале су велике библиотеке, а угледни и богати манастири су неретко имали озбиљан књижни фонд којим су се могли подичити. За нашу тему би било интересантно издвојити два на југу Угарске, будући да то захвата и наше данашње подручје, те би свакако могло бити корисно у спознавању културне историје савременог војвођанског простора, то јест оновремене јужне Угарске.

Управо из времена ширења ренесансе јесте и помен библиотеке у цистерцитском манастиру Свете Марије на Петроварадину. У питању је била једна од најугледнијих средњовековних опатија у Угарској, веома богата и позната по производњи вина, које је било својеврстан средњовековни *бренд*. Постојала је од 1235. године, а Турци су је освојили и разорили неких месец дана пре Мохачке битке 1526. године. За ову тему кључан је докуменат који

¹⁰ Што се самог Јануса Панонијуса тиче, највећи део његових дела је преведен, махом на мађарски, и постоји обимна библиографија о њему управо на том језику. Но, вреди истаћи једну одличну биографију на енглеском која би могла усмерити све оне које занима необична и интригантна личност Јануса Панонијуса, Birnbaum, M. D. (1981). *Janus Pannonius: poet and politician*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Слика 10. Манастир Крушедол, литографија, М. Трол, 1837–1841. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 1*, стр. 132.

је датован у 23. децембар 1495. године и носи назив *Registrum factum vicesima tertia die mensis Decembris super res et bona ecclesie beatę Virginis Belefundatis Petriwaradiensis*. Ради се, дакле, о попису (инвентару) свих добара које је овај манастир поседовао, из којег сазнајемо и о библиотеци. Инвентар помиње 69 старих књига – *diversi et aliqua in voluminibus antiquissimi et inveterati*. Библиотека је, махом, имала богослужбене књиге – осам мисала на пергаменту, јеванђелистар, бревијар, псалтир и мартиролог, који би данас, да је сачуван, био можда и најзанимљивији. Што се оних старих књига тиче, нажалост, никада нећемо сазнати којих је то 69 било, вероватно су у питању дела црквених писаца, али можда и класичних и средњовековних аутора. Но, чињеница је да је петроварадинска библиотека била очигледно врло богата, као уосталом и сама опатија, једна од најугледнијих у целој Угарској (Стојковски, 2020, стр. 138–141).

Поред Петроварадина, на тлу данашње Војводине истичемо и Бач као један од центара ренесансе. Калочко-бачки архиепископ Петар Варади (рођен 1450-их година, а умро 1502. године) био је једна од најмаркантнијих личности угарске ренесансе. Био је италијански ђак, свестраног образовања и велики библиофил. Обновио је тврђаву у Бачу, као и фрањевачки манастир. Варади је значајан и због веома богате библиотеке, од које је данас сачувано неколико вредних примерака књига. Хронолошки најстарија сачувана књига из библиотеке архиепископа Петра Варадија јесу *Писма Свештој Јеронима*, штампана у два тома, у оригиналу на латинском насловљена: *Hieronymus, Epistolae, Pars I, ed. Johannes Andreas, Romae, Pannartz, 1476; Pars II, Romae, Lauer, 1479*. Из 1498. године је најпознатија књига из ове библиотеке литургијон (мисал) под називом *Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*, прелепа позлаћена књига, која има укупно 250 страна пергамента. Представља право ремек-дело које је изгледа сам архиепископ Варади поручио. Наредна носи назив *Theophylactus [Pseudoathanasius]: Enarrationes in epistolas S. Pauli*, и у питању су коментари Теофилакта Охридског на Посланице Светог апостола Павла, превод са грчког на латински језик. Важно је и то што је сачувано дело под називом *Gregorius IX, Decretales*

cum glossa Bernardi Parmensis, једно од најбитнијих дела из области канонског права у средњем веку, а у Римокатоличкој цркви је у употреби све до данас. Показује колико је разнолика била ова библиотека. Занимљива је и због коментара самог Петра Варадија, које је писао на маргинама, а ти записи, којих има и на другим примерцима, показатељ су са коликом пажњом је он читао и проучавао ове књиге. Коментари на Библију, чувена *Postilla* односно *Postilla super totam Bibliam*, такође се налазила у библиотеци у Бачу. Ова књига је богато украшена минијатурама и богато илустрована, а садржи и уметнички вредне иницијале. Коначно, ту је и *Naturalis Historia* Плинија Старијег, исто битна због Варадијевих записа, али такође показатељ његовог класичног образовања. Примерак *Живоша Мојсијевој* Светог Григорија Ниског се такође налазио у Бачу. Нарочит куриозитет је то што је ова књига преведена са грчког од стране Георгија Трапезунтског, византијског учењака који је пребегао за Италију након пада Цариграда и чак се покатоличио.¹¹

На самом крају средњег века у Угарској, посебно на југу, све је присутнији и српски елемент, са којим је ојачало и православље, које је добило један нови замах након замирања византијског утицаја, те су почеле при црквама и манастирима да настају и прве библиотеке. За средњовековну епоху, која је овде у фокусу, занимљива је библиотека манастира Крушедола, иако је дакако књижевне активности и могућих библиотека било и пре. Овај фрушкогорски манастир настаје, како се сматра, око 1508. године и представља најстарији међу познатим фрушкогорским манастирима, али и маузолеј Бранковића. Они су последња велика српска средњовековна владарска кућа, трећа светородна династија, након Немањића и Лазаревића, али и предводници Срба у Угарској са титулом деспота. Крушедол су подигли деспотица Ангелина са сином деспотом Ђорђем Бранковићем (у монаштву Максимом, јеромонахом и касније владиком).¹² Као и сваки велики и значајан манастирски центар, и Крушедол је, осим цркве и других припадајућих објеката, располагао и озбиљном библиотеком. Сматра се да је имао заиста велики број књига, а у фонду су се налазили и списи византијских аутора (у српскословенским верзијама дакако), попут *Хронике* Георгија Амартола, затим *Хронике* Јована Зонаре, а чуван је и један примерак романа о Варлааму и Јоасафу, као и најпознатија књига словенских апокрифа – *Палеје*. У Крушедолу се чувала и *Синтаџма* Матије Властара, византијског правног дела које је утицало чак и на Душанов законик (Медаковић, 1989, стр. 23–24). Нажалост, скоро цео књижни фонд пострадао је у османском паљењу манастира након Битке код Петроварадина 1716. године.

Остало је свега неколико примерака, који се данас чувају у Патријаршији у Београду. Остаци библиотеке владике Максима Бранковића, како се крушедолска библиотека с правом у науци назива, добро су познати у науци. Њих је студиозно и минуциозно обрадила Светлана Томин пре свих. Будући да она наводи детаљну литературу за сваки од преосталих примерака књига из библиотеке владике Максима Бранковића (Томин, 2007, 63–71), ми ћемо овдје само издвојити неке занимљиве примерке. На почетку, иако није хронолошки најмлађи, издавајмо рукопис са службама и житијима руским светитељима настао у периоду 1495–1505. године. Писало га је више писара, а у њему су житија и службе разним ранохришћанским свецима средњег века. Ту се налази служба Светом Сергију, затим спомен Светих мученика Тимотеја и Мавре, као и Успење Теодора Печерског, једног

¹¹ О Варадијевој библиотеци са изворима и претежно мађарском литературом в. Стојковски, Б. (2016). Библиотека калочко-бачког надбискупа Петра Варадија. У: (Марицки Гађански) (ур.). *Античка и савремени свет данас*. (313–321). Београд: Друштво за античке студије Србије.

¹² О оснивању манастира в. Тимотијевић, М. (1991–1992). Сремски деспоти Бранковићи и оснивање манастира Крушедола. *Зборник Мајнице српске за ликовне уметности*, 27–28, 127–150.

Слика 11. Запис на окову престоног четворојеванђеља о поклону Авакума Миланковића, 1787. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 1*, стр. 53.

Слика 12. Престоно јеванђеље епископа Јована Георгијевића, предња корица, оковано 1754.

Престоно јеванђеље епископа Јована Георгијевића, задња корица, оковано 1754.

Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 199.

од важнијих монаха Кијево-печерске лавре. У овом зборнику¹³ је и житије Светог Антонија Печерског, оснивача овог важног руског манастира у Кијеву. Од значајних историјских личности, ту је житије кијевског кнеза Владимира, који је покрстио Русе, као и житија првих руских светитеља Бориса и Гљеба, мученика чије страдање је постало на одређени начин темељ за идеју светородности прве руске владарске династије. Од угледних жена-светитељки овде је житије Свете Ефросинија Полоцке, која је у световном животу такође потврђена историјска личност, и то кнегиња Предислава, жена кнеза Георгија Всеславича (Петковић, 1914, стр. 25–27).

Естетски највећи домет има најмлађа рукописна књига из ове библиотеке. Ради се о четворојеванђељу које је 1514. године преписао монах Панкратије. Ова књига је позната по великом броју изузетно раскошних и лепих илуминација и представља прави уметнички домет са краја средњег века и вредан споменик српске културе и писане речи позног средњег века и уопште културе Срба у Угарској. Оно је у науци понело до данас назив *Четворојеванђеље владике Максима*, а познато је још и по томе да га је украсио Петар Смедеревац раскошним оковом од сребра са позлатом 1540. или 1543. године. Ово четворојеванђеље је оковано по жељи, како се наводи, *иљумана манастира Благовештења Пресвете Богородице Крушедола* који се звао Силвестар. Петар Смедеревац, сазнаје се такође из записа, у то време деловао је и живео у Бечкереку, где је и сачинио овај оков (Томин, 2007, стр. 70–71). Ово четворојеванђеље сведочанство је још неколико битних ствари. Најпре, помен занатлије из Смедерева који живи у Бечкереку показује да су миграције у Угарску биле веома присутне. Надаље, осим војне и политичке елите, те обичних војника и маса које су се селиле, показује и лагано раслојавање у српском друштву, те чињеницу да су и занатлије биле присутне у Угарској. И коначно, веза са црквом није престајала, иако су живели у срединама које нису доминантно биле српске.

Што се других књига из библиотеке манастира Крушедола тиче, најстарија је рукописна књига из 1350–1360. године *Тумачење зајовесити Господњих*, на којој је запис да је била у поседу самог владике Максима Бранковића. Следећа најстарија је из 1375–1385. године

Слика 13. Предња корица рукописног јеванђеља из 1579, оковано крајем XVI вијека. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 197.

Слика 14. Оков јеванђеља владике Максима, задња корица, П. Смедеревац, почетак пете деценије XVI вијека. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 203.

¹³ Томин наводи литературу о овој књизи (2007, стр. 70).

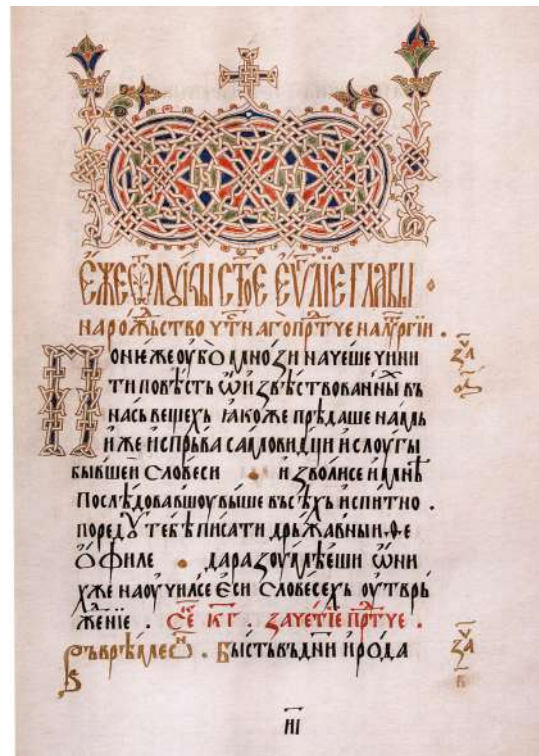
Слика 15. *Бесега* Исака Сирина преписане у другој половини XIV вијека. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 265.

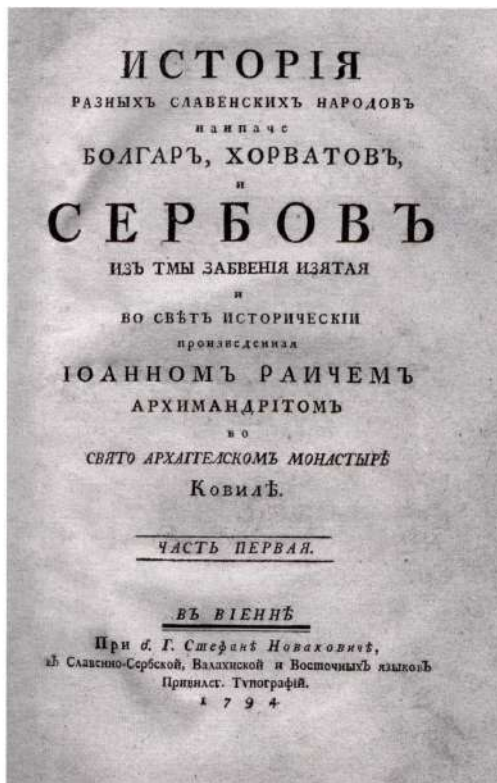
Слика 16. Почетак Матејевог јеванђеља, Јеванђеље владике Максима, преписао јеромонах Панкратије 1514. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 266.

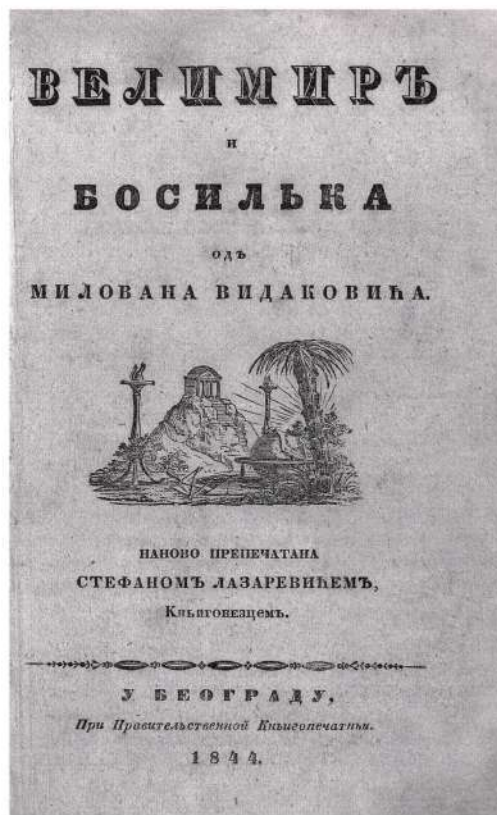
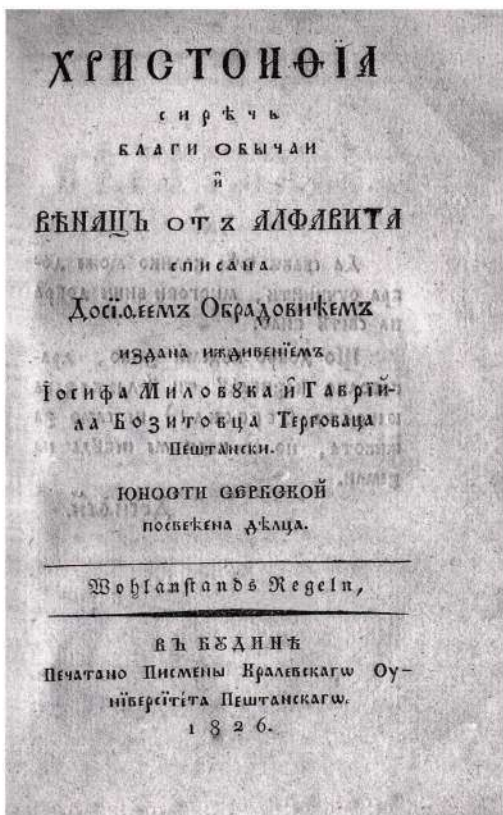
Слика 17. Почетак Матејевог јеванђеља, Јеванђеље крушедолског старца Романа, преписао инок Никанор 1579. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 270.

Слика 18. Почетак Лукиног јеванђеља, Јеванђеље крушедолског старца Романа, преписао инок Никанор 1579. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 272.

Слика 19. *Историја* Јована Рајића, преднасловна и насловна страна Беч, 1794. Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 299.

Слика 20. *Христонѳија* Доситеја Обрадовића, Будим, 1826.

Слика 21. *Велимир и Босилка* Милована Видковића, Београд, 1844.

Преузето из: Тимотијевић, М. (2008). *Манастир Крушедол. Књ. 2*, стр. 300.

и то је рукопис који садржи *Пројеведи Светио Григорија Богослова*, док је *Псалтир са илустрацијом* књига из 1440–1450. године, како се у науци датује. *Апостол са тумачењем* је наредна књига која је у неком моменту доспела у библиотеку манастира Крушедола. Сам рукопис је из 1445–1455. године, а, као и *Псалтир*, писан је на хартији. *Тумачење Светио Јеванђеља по Матеју Светио Јована Златоустоја* је књига узбудљиве судбине јер је, на основу записа, припадала манастиру Куртеа де Арђеш у Влашкој. Њу је потом 1519. године откупио и поконио реченом влашком манастиру војвода Њагоје Басараб, чија је жена била Милица – Деспина Бранковић. Но, на концу је доспела у Крушедол и у руке владике Максима и остала до данас у Србији, иако јој пут није сасвим јасан и хронологија се не поклапа баш увек (Томин, 2007, стр. 63–71).

Средњовековна Угарска је имала богату и развијену књижну културу која се одвијала углавном у сенци утицаја са запада. То је посебно видљиво у време ренесансе, када су управо школовани италијански хуманисти, али и домаћи који су одлазили на студије у Италију, пренели библиофилске склоности у Угарску. Оснивањем великих библиотека, Угарска се ставила у ред културно напредних земаља средње Европе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Birnbaum, M. D. (1981). *Janus Pannonius. Poet and politician*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
2. Dillon Bussi, A. (2001). Még egyszer a Corvina-könyvtár és Firenze kapcsolatáról. In: *Primo Incontro Italo-Ungherese di Bibliotecari (Budapest, 9–10 novembre 2000). Problematiche e prospettive della ricerca sul materiale librario ungherese presente in Italia e sul materiale librario italiano presente in Ungheria = Első Olasz-Magyar Könyvtáros Találkozó: az olaszországi hungarika- és a magyarországi italika-kutatás lehetőségei és nehézségei*, Budapest, 2000. november 9–10. (55–62). Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
3. Erdélyi, L. (1902). A pannonhalmi apátság megalapítása In: *A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora. (996–1243)*. Budapest: Stephaneum.
4. Kardos, T. (1955). *A magyar humanizmus kora*. Budapest: Akadémiai.
5. Kardos, T. (1961). *Renaissance Magyarországon*. Budapest: Szépirodalmi.
6. Kulcsár, P. (1977). *Humanista történetírók*. Budapest: Szépirodalmi.
7. Медаковић, Д. (1989). Историографија фрушкогорских манастира. У: Давидов, Д. (ур.). *Манастир Шишадовац*, Београд: САНУ, Друштво историчара Србије.
8. Menyhért, E. (1899). *A Kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta: Kovácsévits Ottó nyomdája.
9. Mikó, Á. (2002). A Corvina-könyvtár története. In: *Uralkodók és corvinák: Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára. (123–138)*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
10. Milano, E. et al. (2002). *Nel segno del corvo: libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. Modena: Il Bulino.
11. Monok, I. (2005). *A holló jegyében: fejezetek a corvinák történetéből szerk.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
12. Nemerényi, E. (2004). *Latin classics in medieval Hungary: eleventh century*. Debrecen-Budapest: Central European University Press.
13. *Die Erzabtei der Benediktiner in Ungarn: Kunstgeschichtliche Studien zur Tausendjahrfeier*. Acta historiae artium, Tom. 38 Fasc. 1–4. (1996).
14. Петковић, С. (1914). *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци: Монашко удружење православне српске Митрополије Карловачке.
15. Рокаи, П. и др. (2002). *Историја Мађара*, Београд: Clio.

16. Стојковски, Б. (2022). The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited. In: D. M. Istrate, D. I. Muresan & G. T. Rustoiu (Ed.), *Christianization in Early Medieval Transylvania. A Church Discovered in Alba Iulia and its Interpretations*. (264–282). Leiden–Boston: Brill.
17. Стојковски, Б. (2020). Средњовековне библиотеке на тлу данашње Војводине. *Култура*, 168, 137–153.
18. Стојковски, Б. (2019). Византијски манастири у средњовековној Угарској. У: Д. Бојовић (ур.), *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен архимандриту Дионисију (Пантелићу), духовнику манастира Свети Стефана у Лишовцу, поводом седам деценија његове монашке службе*. (115–137). Ниш: Центар за црквене студије.
19. Стојковски, Б. (2016). Библиотека калочко-бачког надбискупа Петра Варадија. У: (Марицки Гађански) (ур.). *Антика и савремени свет данас*. (313–321). Београд: Друштво за античке студије Србије.
20. Тимотијевић, М. (1991–1992). Сремски деспоти Бранковићи и оснивање манастира Крушедола. *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 27–28, 127–150.
21. Томин, С. (2007). *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум.
22. Földesi, F. (Ed.). (2008). *A Star in the Raven's Shadow. János Vitéz and the beginnings of humanism in Hungary*. Budapest: National Széchényi Library.
23. Fraknoi, V. (1878). Vitéz János könyvtára. *Magyar kövvszemle*, 3/1, 1–21.
24. Csapodi, C. (1992). *Bibliotheca Corviniana*. Budapest: Corvina Press.
25. Csapodi, C. (ed.) (1976). *Bibliotheca Corviniana*. Budapest: Corvina; Magyar Helikon.
26. Csapodi, C. (1973). *The Corvinian Library: History and Stock*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
27. Csapodi, C. (1964). *Beatrix királyné könyvtára*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia.
28. Csapodi C. (1957). *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. Században*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
29. Csapodi, C., A. Tóth & M. Vértesy (1987). *A magyar könyvtárak története*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
30. Csapodiné Gárdonyi, K. (1990). Vitéz János könyvtára. In: (Beke, M. et. Al) (ed.) Vitéz János emlékkönyv. (39–44). Esztergom: Balassa Bálint Társaság.

Boris Stojkovski
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of History

HUNGARIAN MEDIEVAL LIBRARIES

Summary: Medieval Hungary took pride in rich and developed library culture, which was predominantly influenced by the Western world. This is especially visible in the period of the Renaissance, when it was those schooled Italian humanists, as well as domestic scholars trained across Italian universities, who started the passion for the book in Hungary. Through the establishment of large libraries, Hungary became one of the most culturally developed countries of Central Europe. For that purpose, the paper provides an overview of Hungary's most important medieval libraries. From the oldest one, opened under the auspices of the Pannonhalma Abbey, along with the one within the limits of a Byzantine monastery in the region of Banat, to the most significant one – Corvina. The library was founded by King Matthias Corvinus (1458-1490), during whose reign the Renaissance ideas were introduced in Hungary. His library, labeled after his humanist name Corvina, was the hub of humanism and Renaissance, as well as the written word of the then Hungary. Other important centres were founded at episcopal and archiepiscopal departments. These are libraries in Esztergom, Pecs, and Vac, but also in Bacs, where it was founded by Petar Varadi, Kalocsa-Bacs archbishop. The paper mentions other book lovers from the Renaissance, such as Jovan Vitez, Esztergom archbishop, as well as Janus Pannonius, Pecs bishop. As far as the region of Srem is concerned, the library of the St. Mary Monastery within the walls of the Petrovaradin Fortress is famous. Towards the end of the Middle Ages, the written texts in Serbian reached Hungary and thus enriched the knowledge of the history of Hungarian medieval libraries. With regard to that, one can single out the library of the Krušedol Monastery.

Преузето: 11. новембра
Корекције: 6. децембра
Прихваћено: 6. децембра

